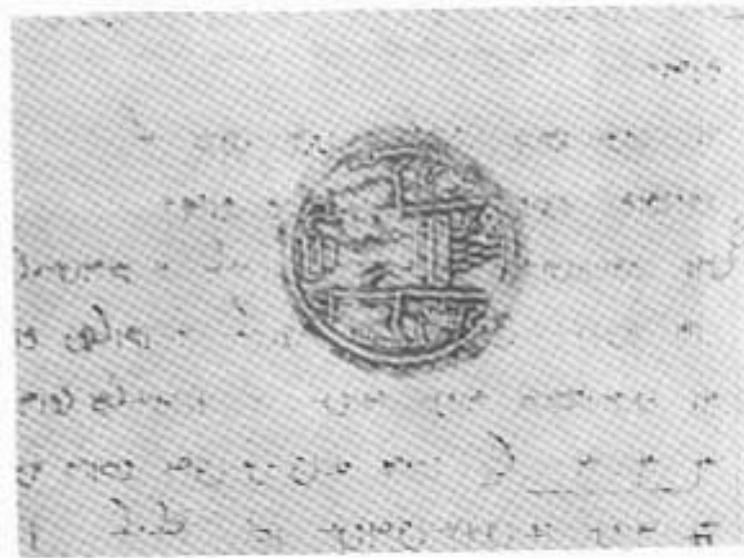

از قسمت چهارم ضرایبخانه‌های زیر را جهت معرفی انتخاب نموده‌ام. این ضرایبخانه‌ها تاکنون در هیج کتابی منعکس نبوده‌اند و سکه‌هایی که معرفی می‌شوند نخستین سکه‌های شناخته شده بطور عموم از این ضرایبخانه‌ها هستند.

الف - ضرایبخانه طوس: فقط در روی سه سکه بهرام پنجم این ضرایبخانه را یافته‌ام: -

۱- سکه بهرام پنجم با نام ضرایبخانه بطور کامل ۲۲۵ د، متعلق به سرلشگر پیروزان.

۲- سکه بهرام پنجم با نام کامل ضرایبخانه ۲۲۵ د، متعلق به عزیز یگللو.

دومین سخنرانی آقای دکتر ملک ایوج مشیری
در هفته ایران باستان، ۱۳۵۲

ضرایبخانه‌های ایران در دوران ساسانی

تاکنون درباره ضرایبخانه‌های ساسانی مقالات زیادی نوشته شده است. تعدادی از این نامها که اغلب بصورت اختصار در پشت سکه‌ها ضرب شده‌اند با مراجعت به مدارک یافته شده بطور یقین به ضرایبخانه شهرستان سربووه نسبت داده شده‌اند. هنگامیکه من شروع به مطالعه ضرایبخانه‌ها نمدم اسمی آنها یه‌چند طریق موجود بود: -

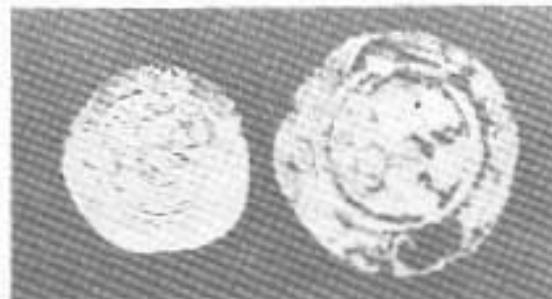
- ۱- ضرایبخانه‌هایی که بطور یقین خوانده شده بودند و احتیاج به مرور نداشتند.
- ۲- سکه‌هایی که اشتباه با ضرایبخانه دیگری نسبت داده شده بودند.
- ۳- ضرایبخانه‌هایی که هنوز با یک نقطه استفهام همراه بودند.
- ۴- ضرایبخانه‌هایی که اصلاً در هیچ کتابی مطالعه نشده بودند. منظور این مطالعه انسانی است که سکه‌های این ضرایبخانه‌ها تاکنون یافته نشده بود.

قسمت اعظم مطالعات من درباره یافتن ضرایبخانه‌ها بوده است و به این جهت مجموع دو جلد کتاب «مطالعات درباره سکه‌های ساسانی» بطور یقین احتیاج به مدت بیشتری از وقت تعیین شده برای این سخنرانی دارند. این در نظر گرفتم که نمونه‌ای از طرز یافتن ضرایبخانه‌ها را در اینجا به نظر حفار برسانم و برای تحقیق بیشتر خواهش کنم به کتب نامبرده مراجعه شود.

۲- سال ۱۴، متعلق به موزه ایران باستان.

در این مورد هم هنر پهلوی شهرستان‌های ایران مطابقت کامل با نام ضرابخانه در روی سکه دارد.

ب - ضرابخانه طبرستان: در روی این سکه خسرو اول به سال نهم سلطنت (محدود سخران) دو حرف گاه که تاکنون در هیچ کتابی دیده نشده‌اند دیده می‌شود. بهنظر می‌آید که از اجداد ضرابخانه طبرستان باشد. در روی عکس سکه طبرستانی در مقام مقایسه دیده می‌شود.

از قسمت دوم ضرابخانه شوش انتخاب شده است.

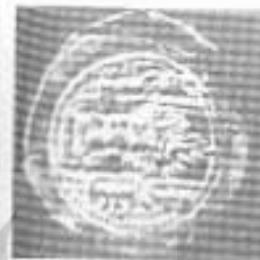
ضرابخانه شوش

چندین مسئله برای این شهرستان و ضرابخانه آن مطرح است. در نیمه قرن چهارم میلادی اهالی عیسوی شوش شورش کردند. شاپور دوم به کمک سیصد پیل جنگی شهر را با خاک یکسان نمود و دستور ساختن مجدد آنرا داد. نام شهر نو را ایران‌شهر شاپور نهادند.

۱- در اختصار ضرابخانه‌ها ماسه مورد داریم که به ایران منسوب می‌شود: سک ایران، سک‌های ایران مربوط به شهرستان‌های دیگر هستند که شرحش در کتب سخران آمده‌است، ولی شوش صاحب اختیار معدای است. دلائل آن به نظر حضار

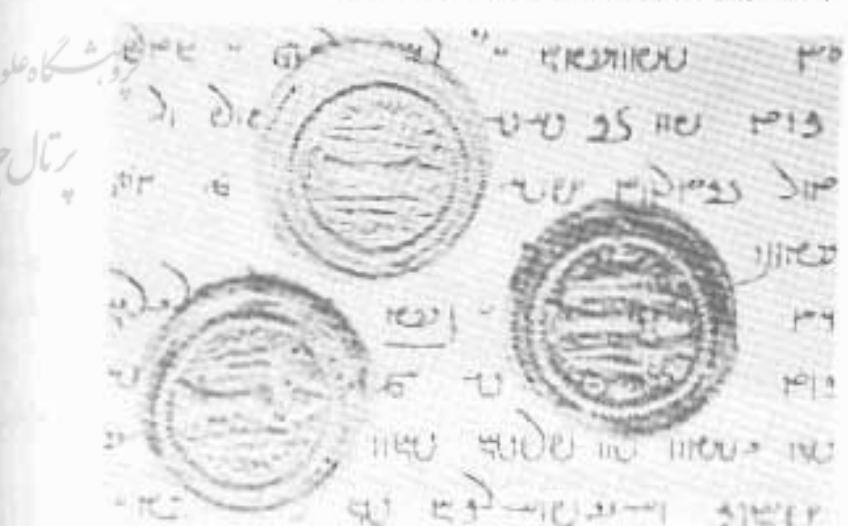
۳- سک بهرام پنجم با دو حرف گاه تنهای، متعلق به سخران.

مانظور که ملاحظه می‌شود در متن پهلوی شهرستان‌های ایران احتمالی بین نوشته کتابی، طوس و نام ضرابخانه طوس در روی سکه نیست.

ب - ضرابخانه بست: کلیه سکه‌های ضرابخانه بست متعلق به کواز اول می‌باشند: -

۱- سالهای ۴۰ و ۴۱ و ۴۲، متعلق به سخران.

خواهد رسید.

۴- در طول چهار قرن و یک پیچهارم قرن سلطنت ساسانیان به اضافه سه چهارم قرن سکه‌های عرب ساسانی بعارت دیگر مجموعاً در پنج قرن حروف القبای بهلوی تغییراتی مینماید و از جمله شکل ف (۱) با از دست دادن انحنای ابتدائی حرف بشکل ف (۲) درمی‌آید این اهای نهاداً نما بخصوص در زمان هر مز چهارم به حد کمال خود میرسند و چون سکه‌های هر مز چهارم دارای حروف درشت و از سکه شاهنشاهان دیگر خواناتر هستند مؤلقین اغلب نمونه ضرایخانه‌ها را از روی سکه‌های هر مز چهارم انتخاب نموده و دچار اشتباه شده‌اند. گوبل سف (۳) را سل (۴) میخواند و آنرا به ابر شهر نسبت میدهد. این قضیه از اصل صحیح نیست چون هیجوقت دو اختصار تا این اندازه متفاوت برای معنی یک ضرایخانه وجود ندارد مگر اینکه نام شهر تغییر کرده باشد. ما میدانیم که ابر شهر دارای علامت اختصاری سه گ است.

از طرف دیگر بدلاً ائم که ملاحظه خواهید فرمود سلف در روی سکه‌های شاهنشاهان زیادی بدون حضور سلف در روی سکه‌های همانزمان موجود است. هنگامیکه سلف در پشت سکه‌ها متقوش میشود ناپدید میشود. عدم موجودیت این لامبرای سه ضرایخانه دیگر قابل تکرار است:-

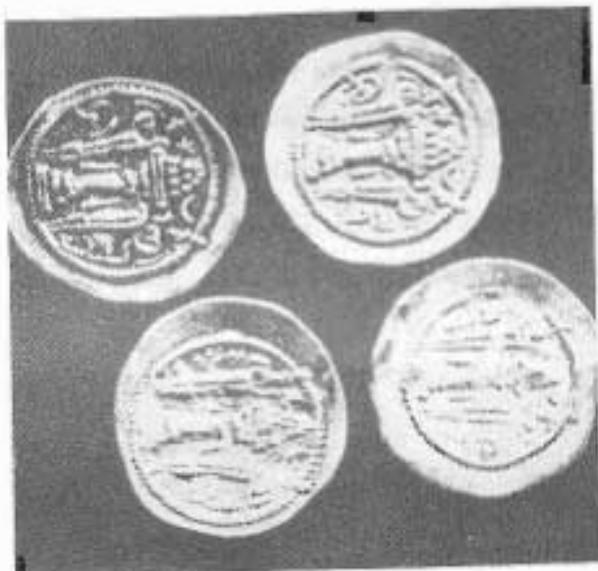
۱- ضرایخانه صدمی

۲- ضرایخانه هاف نی

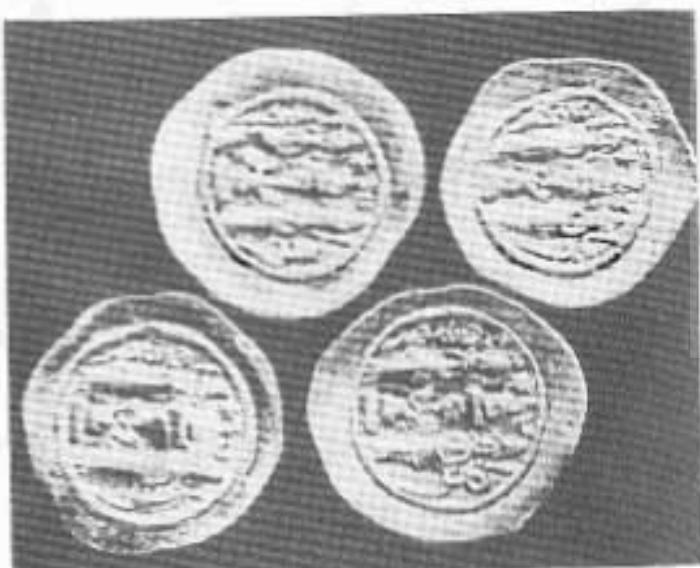
۳- ضرایخانه حدیثی

گوبل ضرایخانه اول را م ب و ضرایخانه دوم را ن ب خوانده است ولی چون ضرایخانه سوم مربوط به شیرجان است و ب در آن وجود ندارد گوبل آنرا شر میخواند.

در پشت این سکه‌های پیروز اول و کسواز اول بخوبی شکل اصلی ی دد اختصار ضرایخانه‌های مف، صف، هاف و سلف مشهود است. در دوران هر مز

چهارم تمام این‌ها شکل ب بخود میگیرند که در پشت این سکه‌های سال دهم و

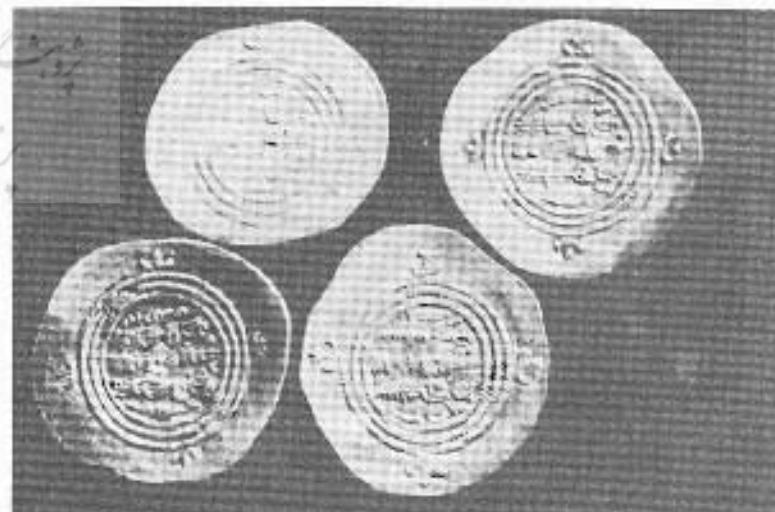
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رئال جامع علوم انسانی

مثال قاطعی برای این تغییر شکل ای در دورانهای مختلف بمنظور حضار
دیده شده: -

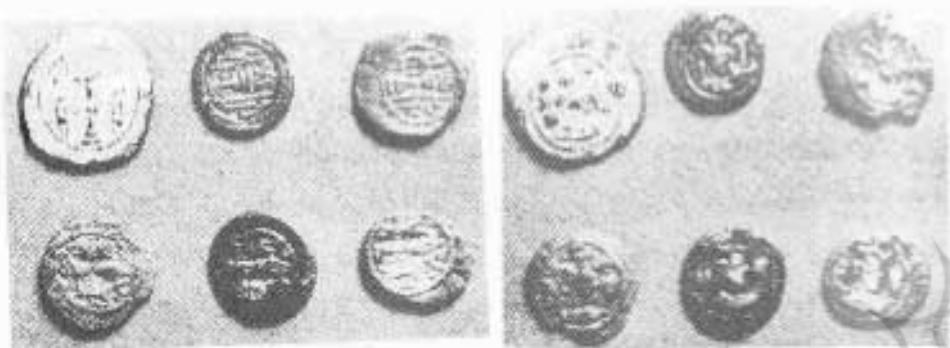
- ۱- ضرابخانه ایران در پشت سکه کواز اول سال ۳۶ بصورت کلاسیک نوشته
شده است.
- ۲- در پشت سکه خسرو اول سال ۳ تغییر محسوسی دیده نمیشود.
- ۳- ولی در پشت سکه خسرو دوم سال ۲۹ شکل ای و ریگلی تغییر یافته و
بخصوصی همان شکل ب را بخود گرفته است.
- ۴- بالاخره در پشت سکه کواز دوم سال دوم بد مراجعت به شکل کلاسیک
ایران مشهود است.

دو از دهم هر مز چهارم مشاهده میشود . ولی این شکل ب موقعی بوده و یک تعابیل
مراجعت به شکل اصلی در دوره های بعد دیده میشود.
۱- سکه خسرو دوم سال ۳۹ معرف ضرابخانه ای
۲- سکه خسرو دوم سال ۳۶ معرف ضرابخانه نی
۳- سکه خسرو دوم سال ۳۹ معرف ضرابخانه شی
۴- سکه ساسانی سال ۴۰ معرف ضرابخانه می ، بخوبی نشان دهنده این
تغییرات میباشد.

در روی سکه‌های ساسانی که در ضرابخانه ضرب شده‌اند در مقابل صورت شاهنشاه علامت ستاره‌شناسی حک شده است که جانشین همان خدایان بونانی می‌باشد. یک قلور دو لبیس که علامت بورین‌های فرانسه است و مانند خیلی چیزهای دیگر قرون وسطی اروپا تقلید از ساسانیان می‌باشد در روی سکه یزدگرد دوم ضرب بعد مشاهده می‌شود دیگر شکی از نظر معاصر ای موجود نیست . این دو حرف در روی

بعد از دوران پیروز اول ضرابخانه شوش کمتر سکه مفرغی ضرب می‌زند و در دوره‌های بعد کثرت سکه‌های مفرغی متوجه شهرهای مانند داربگرد ، اردشیر خوره و نیشابور است. اما ضرب سکه مفرغی شوش تا زمان عرب ساسانیان پایر جا است و این سکه مفرغی حاجج بن يوسف ضرب شوش معرف این ضرابخانه است.

شوش در پشت این سکه به کوفی نوشته شده است. ولی سخنران سکه‌های دیگری می‌باشد می‌کنند . این محصولات عبارت از اسب، گاو، گندم، خرما و غیره هستند.

این علامت بخصوص در پشت سکه‌های مهرداد کبیر و ارد زیاده دیده می‌شوند.

جامع علوم انسانی

با در نظر گرفتن شکل کلاسیک **ف** که در روی گل مهر معرفی شده بخوبی مشاهده می‌شود دیگر شکی از نظر معاصر ای موجود نیست . این دو حرف در روی

سکه‌ای کوچک مفرغی ساسانی بخصوص در دوران شاپور دوم و بهرام پنجم و یزدگرد دوم و پیروز اول زیاد دیده می‌شوند.

چند قرن قبل از این دوران سکه‌های مفرغی در زمان اشکانیان به تعداد زیاد در شوش ضرب می‌خوردند.

لوریدر در کتاب خود بنام میسیون باستان‌شناسی در شوش بطور کامل این سکه‌های اشکانی را معرفی نموده است.

سکه‌های مزبور یا به تقلید از سکه‌های سلوکی نقش خدائی در پشت دارند یا این نقش معرف یکی از محصولات خوزستان است که شوشی‌ها بهداشت آن می‌باشند . این محصولات عبارت از اسب، گاو، گندم، خرما و غیره هستند.

این دو سکه زمان پیروز اول طرف چپ سال چهارم ضرب اردبیل و طرف راست بدون تعیین سال ضرب استخر هستند. لازم میدانم گوشزد نمایم که سالهای

سلطنت که از زمان پیروز اول در پشت سکه‌ها نقش مسی بند در زمان خود این شاهنشاه فقط از سال دوم تا هشتم سلطنت در پشت سکه‌ها نوشته شده است.

این سکه سال ۲۶ کواد اول ضرب استخر طرف راست و این سکه سال ۲۵ کواد اول ضرب اردبیل بخوبی مشخصند.

در زمان خسرو اول اردبیل بسیار کم سکه ضرب زده است و این سکه سال ۲۴ ضرب اردبیل از جمله سکه‌های کمیاب است. در سمت راست سکه خسرو اول

سال ۲۵ ضرب استخر مشاهده می‌شود.

دارد که اشکال بیزانسی با خط گوفی و خسراخانه شوش به خط پهلوی (و بنام شوش نه ایرانشهر شاپور) در روی آنها نقش شده است. این سکه‌ها قاعده‌ای مربوط به دوران حجاج بن یوسف و کمی بعد از آن می‌باشند. یکی ازین سکه‌ها تاریخ ثمان و نهضت دارد.

مثال دیگری از ضرب ایخانه‌های فراموش شده در دست است که به جهت شباخت دو حروف الفباء خسراخانه‌ای در ضرب ایخانه دیگری ادامه نداشت و از دو خسراخانه فقط یکی از آن به حساب آمده است. این فراموشی در این مثال متوجه اردبیل است. در حدود العالم اردبیل بزرگترین شهر آذربایجان نام برده شده است و این باید همان شهر آذربایجان سکه‌های اموی باشد. در شهرستان‌های ایران شهرستان ادورپادگان مهمترین شهرستان در ایالت ادورپادگان نام بسرده شده است و در منوره سکه‌های پاریس یک‌گل مهر بنام شهرستان انورپاتون که نام قدیمی تر ادورپادگان است وجود دارد که در ایالت انورپاتون واقع است. در اینجا یک سکه بزرگ اول را که در مجموعه عزیز بیگلو محفوظ است ملاحظه می‌فرمایید که در پشت آن شهر استخر بطور تقریباً کامل نوشته شده است و علامت اختصاری آن در روی سکه پشت سر داهنشاه منقول است این علامت اختصاری مشکل ددم (س ت) تازمان عرب ساسایان

پشت سکه‌های ضرب شده در استخر را ترک نمی‌کند. متأسفانه تا کنون علامت اختصار ادورپادگان که سه (س ت) است بعلت شباخت مختصر آ با س (آ با س) مبهم با ددم اشتباه شده و کلیه سکه‌های ضرب اردبیل هم به شهرستان استخر منسوب شده‌اند. با پرورش کمیون چند مثال خود حضار قضاوت خواهند نمود که سکه‌های ددم مربوط به استخر و لند از آن مجری و محتمل مربوط به اردبیل می‌باشند.

در زمان هر مز چهارم نیز سکه‌های اردبیل بسیار کم دیده شده است و باستثنای یک سکه در مجموعه کربستان اسکاک در لوکزامبورگ سخنران سکه دیگری از اردبیل در زمان هر مز چهارم مشاهده نکرده است. متأسفانه اسلامی سکه اخیر در دسترس نبود تا نشان را ده شود.

ولی در زمان خسرو دوم کثرت اردبیل کمتر از استخر نیست. سکه سمت راست سال ۳۱ خسرو دوم ضرب استخر و سمت چپ که از زیباترین سکه‌های خسرو دوم است سال ۳۳ و ضرب اردبیل می‌باشد.

یک سکه متعلق به مجموعه فروغی از بشرین مروان سال ۷۲ هجرت ضرب استخر مشاهده می‌شود. استخر در اینجا (س. ت د خ ۷۷۵ هـ) نوشته شده است. سمت چپ سکه عیاده زیاد سال ۵۹ هجرت ضرب اردبیل ملاحظه می‌شود. سکه بشرین مروان

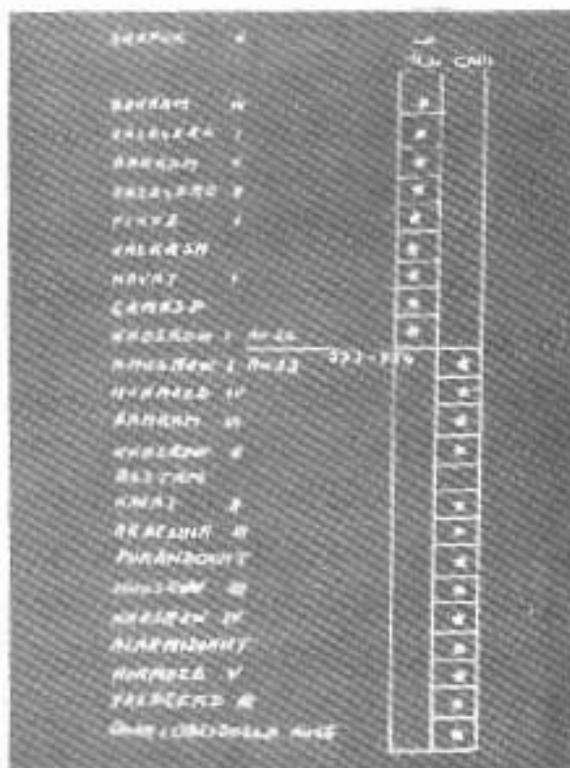

جامعة
العلوم
الانسانی
جامعة
العلوم
الانسانی

دو سکه از اردشیر سوم معرفی می‌شوند. سمت چپ سال یک سلطنت ضرب اردبیل و سمت راست سال دوم سلطنت ضرب استخر هستند. در روی این اسلامی

داشت که با وجود نقطه استئامی که در کتاب خود در مقاله‌ای به عنوان نماینده سابق سکه‌های ضرب **گذارده** بودم باز هم از نام بردن آن به عنوان نماینده اختصاری یا باختت ابا داشتم . ولی در حقیقت تمام تصریب متوجه من نبود چون کتب کلاسیک مربوط به سکه‌های ساسانی تاکنون با اصراری ضرایخانه‌ای را اینها را اینها خوانده و آنرا به اصفهان نسبت داده بودند . پس از ملاحظه ور حدود هفت الی هشت هزار سکه مربوط به دوران خسرو اول و خسرو دوم که در حدود هشت سال مطلع کشید نسخه مطابعاتم درباره ضرایخانه‌های **گذارده** و **گذاره** بفرار تغیر نمی‌دانست -

۱- لخداد از ضرایخانه‌های ثابتی است که از زمان بهرام چهارم به تعداد زیاد سکه ضرب میزند.

۲- کثارت سکه‌های این ضرایخانه در زمان پیزدگرد اول، بهرام پنجم، پیزدگرد دوم، پیروز اول، ولکش، کواد اول، و جاماعت چشمگیر است.

روی اصل از پیشنهاد بودن شکل خود سکه و نمازخوان که جای آتشدان را گرفته و طرز اختصار شهر استخر معرفی شد چون سکه های عرب ساسانی ضرب استخر معمولاً همان شکل را دارند که بهجهت کمی وقت معرفی نمیشوند. در نتیجه صر ابخانه اردبیل به این طریق از خوازه فرا ابخانه استخر ببرون آورده شده شخصیت خود را باز میسازند.

از قیمت سه مضمونهای تیفوق و مای معرفی میشوند.

جیسا آیخانہ ۲۷

این ضرایبخانه تا شروع تحقیقات اینجانب ناشناخته مانده بود.
من در جلد اول کتاب خود علامت اختصاری **حصہ** را از زمان خسرو اول به
بعد به این ضرایبخانه تسبیت داده و حدساً ضرایبخانه **حصہ** را که ممکن بود نمودار
نمایان باشد برای دورانهای پیش از **حصہ** تعیین کرده بودم. متأسفانه باید اقرار
کنم که **حصہ** به نیسخون مر بوط نبوده و بعداً متوجه این اشتباه شدم. بطوریکه در
روی اسلامید ملاحظه میفرمایید در کتاب شهرستانهای ایران همین دو حرف م وقت
کامل مای را تشکیل میدهند که دقیقاً در یشت سکه‌های چند شاهنشاه نقش است. این

ماهی قاعده‌تا همان ماهی سکه‌های امویان است که باید ماهی داشت یاشد و در کتاب شهرستانهای ایران به عنوان پایتحث مادغیری آورده شده است. در ضمن باید اعتراض کنم که بقدرتی تدریت سکه‌های ضرب ^{۱۴۰۰}~~۱۴۰۰~~ باکثرت سکه‌های ضرب ^{۱۴۰۰}~~۱۴۰۰~~ مغایر است

ایران واگذار کرده و سکه‌های ضرابخانه اخیر و همچنین سکه‌های اردشیر خوره پیشتر از دیگران موجودند.

۱۳- در زمان خسرو سوم اغلب سکه‌ها ضرب $\frac{1}{4}$ دینار هستند و شاید نسبت این ضرابخانه به مجموع ضرابخانه‌های دیگر این شاهنشاه از ۵۰٪ هم می‌گذرد.

۱۴- در زمان ملکه بوران ضرابخانه $\frac{1}{4}$ دینار موجود است ولی تعداد کمی که از سکه‌های این ملکه ملاحظه کردند بمن اجازه قضاوت درباره بوران انتشار آن نسبت به مجموع سکه‌ها نمیدهد. ضرابخانه‌ای که در زمان بوران شروع به ضرب زیاد سکه می‌نماید ضرابخانه سیستان است.

۱۵- از چهار سکه شناخته شده آزرمیخت توسط سخنان سه عدد آن ضرب $\frac{1}{4}$ دینار و چهارمی ضرب شیرجان است.

۱۶- تقریباً ۷۰٪ تا ۸۰٪ سکه‌های هرمزد ششم (هرمزد پنجم سابق با خواستگار آزرمیخت) را دو ضرابخانه $\frac{1}{4}$ دینار و $\frac{1}{2}$ دینار بین خود تقسیم کرده‌اند. از طرف دیگر بین سکه‌های موجود از سال سوم سلطنت این شاهنشاه دو سکه آن (بریتانیا پیوندیوم و مجموعه سخنان) از $\frac{1}{4}$ دینار و یک عدد آن (مجموعه سخنان) ضرب $\frac{1}{2}$ دینار چهارمی (مجموعه سخنان) ضرب استخر می‌باشد.

۱۷- از سکه‌های بسیار کمیاب خسرو چهارم دو عدد آن از سال دوم (مجموعه سرلشگر پیروزان و مجموعه سخنان) و دو عدد از سال پنجم (مجموعه سخنان و مجموعه ناشناس) - این سکه اخیراً در بازار ملاحظه شد ولی فروشنده حاضر به فروش جسته نبود و جمعاً با سکه‌های دیگر می‌خواست بفروشد) ضرب $\frac{1}{4}$ دینار بوده در صورتی که فقط یک عدد از سال دوم ضرب ایران (مجموعه کریستان اسلاک از دله لو کراپورگ) و یک عدد سال ششم ضرب استخر (مجموعه سخنان) و یک عدد از سال هفتم ضرب اصفهان یا بطور دقیقتر ضرب گی (مجموعه سخنان) می‌باشد. در نتیجه ۷۰٪ سکه‌ها، از نصف پیشتر ضرب $\frac{1}{4}$ دینار هستند.

۱۸- زمان سلطنت یزدگرد سوم برای ضرابخانه $\frac{1}{4}$ دینار یک رکود است. سکه‌های این ضرابخانه در زمان این شاهنشاه بسیار کمیابند (یک سکه در موزه ایران باستان) و ضرابخانه‌های فعلی زمان این شاهنشاه نه تنیری سیستان و گندی شاپور می‌باشند.

۳- در زمان خسرو اول همین منوال ادامه دارد و پیست و دوسال از سلطنت این شاهنشاه را پر می‌کند.

۴- ناقهان در سال پیست و سوم سلطنت خسرو اول بعد از ای همیشه ناپدید می‌شود.

۵- در همین سال پیست و سوم ضرابخانه جدید الورود $\frac{1}{4}$ دینار باکترنی شبیه به نقد ابراز وجود می‌نماید و بقیه سالهای سلطنت خسرو اول را با همین فرآوانی از سکه پر می‌کند.

۶- ضرابخانه $\frac{1}{4}$ دینار در زمان سلطنت هرمز چهارم از کثیرترین ضرابخانه‌های منقوش در پشت سکه‌های این شاهنشاهی است.

۷- سکه‌های سال اول سلطنت بهرام ششم تقریباً تجاه درصد ضرب ضرابخانه $\frac{1}{4}$ دینار هستند.

۸- از پیشهم هبیج سکه از این ضرابخانه دیده نشده است. از نظر تاریخی نیز فلمرو پیشهم هبیجوقت از خراسان تجاوز نموده است.

۹- کثیر سکه‌های ضرابخانه $\frac{1}{4}$ دینار در زمان سلطنت خسرو دوم بی شاهت به کثیر سکه‌های ضرابخانه $\frac{1}{4}$ دینار در زمان خسرو اول نیست. در هرمز چهارمی که ضرب سکه در زمان خسرو دوم به تعداد کم انجام شده است ضرابخانه $\frac{1}{4}$ دینار ضرب آنها سهیم بوده است. بعنوان مثال سکه‌هایی که در سال دوم سلطنت به شکل سال اول یعنی بدون بالهای شاهین ضرب شده است و یا سکه‌های سال ۳۹ سلطنت که قاعده‌تا پس از قتل خسرو دوم صورت گرفته و تعداد آنها خیلی نادر است (راجح به ضرابخانه ایران که سازنده سکه‌های خسرو آنها بنا و در ضمن سازنده سکه‌های بدون بالهای شاهین سال دوم نیز می‌باشد به یادداشت مضاف بر سخن این ملر احمد شود. این یادداشت را در آخرین قسم ملاحظه می‌فرماید)

۱۰- تنها دو سکه موجود از شاهنشاه مکشوفه توسط سخنان بعیارت دیگر هرمزد پنجم جدیدگه در جلسه قبل معرفی شد ضرب ضرابخانه $\frac{1}{4}$ دینار هستند.

۱۱- در مدت سلطنت گوتاه کواد دوم ضرابخانه $\frac{1}{4}$ دینار موجود است ولی ضرابخانه ایران سازنده پیشتر سکه‌های سلطنت (مراجعه به یادداشت شود).

۱۲- ضرابخانه $\frac{1}{4}$ دینار در زمان اردشیر سوم نیز مقام خود را به ضرابخانه

اول سال بیست و سوم به علامت **اسس** و اگذار نموده است. در نتیجه:

- ۱- در سال بیست و دوم سلطنت خسرو اول مطابق با ۵۵۳ میلادی اگر تغیرات فوق با ختم ساختمان طاق کسری برابر باشد تاریخ افتتاح این ساختمان تاریخی معین میشود، البته این در صورتی است که حقیقتاً طاق کسری در زمان شاپور اول ساخته نشده باشد.
- ۲- قبل از ۵۵۳ علامت اختصاری تیسفون نعد و از ۵۵۴ به بعد علامت اختصاری آن **اسس** میباشد.

باید داشت:

- ۱- با گفتنگوئی که بعد از سخنرانی با امام الله فربیشی داشتم ایشان مسائل بسیار بزرگی را برای من حل کردند که نه تنها کمک به یافتن ناگهانی صحیح این دو علامت اختصاری نمود بلکه بسیاری از مشکلات دیگر را نیز حل نمود. به گفته ایشان شهرستانهایی که تیسفون را تشکیل میدادند هر یک استقلال نسی در امور اقتصادی و دولتی داشتند و ضرب سکه نیز جزو این امور محسوب میشد. در نتیجه به هنی از این شهرستانها میتوانستند در ضرایخانه خود بنام خود سکه ضرب بزنند علامت اختصاری **اسس** بوط به اسپانیز یا اسپانیور محله اشرافی نشین تیسفون میباشد. ولی برای **اسس** که به توسط مؤلفین نیز خوانده شده است باید از کشفی که بعد از سخنرانی او ایل خردادر ماه ۱۳۵۲ اینجانب دستگیرم شد صحبت کنم. این کشف عبارت از یافتن دو سکه خسرو اول سال ۲۲ و ضرب ضرایخانه ناشناس **اسد** بود. تاکنون در هیچ کتابی از این ضرایخانه اسم برده نشده است. هر دو سکه ضرب یک درم میخ بودند ولی یکی از آنها مستعمل و دیگری تقریباً کار نکرده بود. بنظرم رسید که دو حرف و س دو حرف اول **اسد** **اسس** میباشند و در نتیجه با ختم کار ضرایخانه اسپانیز ضرایخانه ویسپ شاد خسرو جانشین آن شده است و با وقت پیشتری تو ایست **Zhin** را بایتصورت تجزیه نمایم **اسس** = **اسد** یعنی و س پ که همان سه حرف اول ویسپ شاد خسرو است. این علامت تقریباً بصورت يکگانور درآمده است ولی همیشه تجزیه آن قابل انجام است.

۱۹- ضرایخانه **اسس** در پشت سکه‌های عرب سامانی موجود است ولی تعداد امرای عرب که در آنجا سکه زده‌اند بسیار کم و خود سکه‌ها هم تعدادشان کم است:-

الف - الغیره بن مهلب تنها سکه‌ای که ضرب نموده است در ضرایخانه **اسس** بوده است.

سکه این امیر عرب تاکنون بطور منحصر بهفرد در بریتانی میوزیوم موجود بود و متأسفانه بعد لیل ضرب بدآن چندین بار در خواندن ضرایخانه آن شک و تردید ایجاد شده است و آنرا **Shajra** و غیره خوانده‌اند.

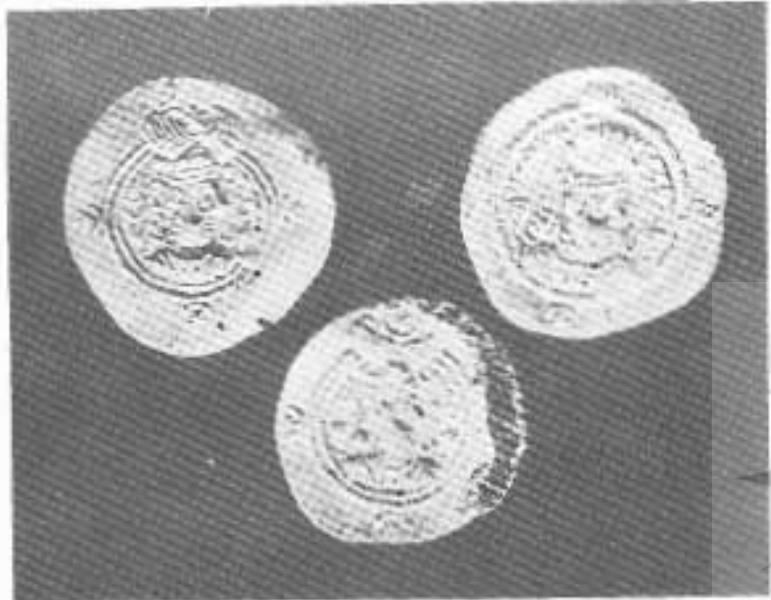
خوشبختانه اخیراً سخنران سکه دیگری از این امیر به دست آورده که نه تنها ضرب همین ضرایخانه است بلکه درم میخ آن با مال سکه بریتانی میوزیوم یکی است. هر دو سکه با یک درم میخ پشت و رو ضرب شده‌اند. و در پشت سکه مجموعه سخنران **اسس** بخوبی شخص است و نشان میدهد که ضرب بد سکه موزه بریتانیا و دخالت دو نقطه دو طرف علامت ضرایخانه در خواندن آن تولید اشتباه نموده است. ب - خالدین عیدالله با سکه‌هایی که در **اسد** حاصله آن در ساعت ۷ دو حرف **س** **م** **خ** امشهودند از **اسس** استفاده نموده است.

ج - عمر بن عبیدالله سکه‌های ضرب در **اسس** به سالهای ۶۸ و ۶۹ دارد. د - در مجموعه فروغی سکه دو صورت مفترض وجود دارد که ضرب ضرایخانه در **اسد** در مقابل هر صورت که هردو روی سکه به دو جهت مخالف یکدیگر مینگرنند اسامی صاحبان آن به خط پهلوی نوشته شده است: طرف راست فرخان زاده و طرف چپ عیدالله خوانده میشود (به جلد دوم کتاب سخنران مراجعت شود).

***

این نگاهی به تاریخ میاندازیم.
در «شهرستانهای ایران» نگاشته شده است که خسرو اول دستور داد پنج شهرستان به پایتحت اضافه کنند و آنها را نام نهاد: خسروشاد، خسرو موست آیاد و ویسپ شاد خسرو، هو بود خسرو و شاد فرخ خسرو.
مطمئناً این تغیرات در نامگذاری پایتحت در پشت سکه‌ها مؤثر بوده است و علامت **اسس** جای خود را در آخر سال بیست و دوم سلطنت از دست داده و از

هنگامیکه این دو سکه سال دوم خسرو دوم و این سکه سال نهم هرمزد چهارم را با این علامت اختصار ضرایخانه ناشناخته بدمست آوردم هیچ اشکالی وجود نبود که با تیپ خلی شرقی سکهها آنها را به رخوت نسبت دهم . همانطور که در روی نوشته شهرستانیهای ایران دیده میشود فقط علامت اختصاری نسبت بنام کامل شهرستان

بخصوص در روی سکههای عرب ساسانی **الله** بخوبی نمایان است . در نتیجه عدد = اسبابنر و ضرایخانه جدید الاكتشاف **عدد و ضرایخانه ۵۷۱** - ویس شاد خسرو .

۲- کثرت سکههای ضرب **۵۷۲** که من در جلد اول کتاب خود بهره اردشیر نسبت داده ام اکنون باشاسائی که امان الله قریشی راجع به استقلال نسبی شهرستانهای مختلف تیسفون در اختیارم گذارد دیگر واردشیر فارس یعنی بر دمیر نبوده است و همان سلوکیه دجله است که توسط اردشیر نخست نوسازی شد و نام واردشیر بخود گرفت و یکی از شهرستانهای تیسفون گردید، در نتیجه **۵۷۲** - واردشیر دجله .

۳- بنظر میآید که ضرایخانهای **صف** و **ماف** نیز از شهرستانهای تیسفون باشند چنان سکههای ضرب **۵۷۳** بسیار کثیر و همیشه همراه تغیرات **الله** تغییر میتمايند و سکههای **ماف** اغلب از مغرب ایران بدمت آمده و با وجود نسبت کثرت بازم فراوان بنظر میرستد . در هر صورت علامت اختصاری این دو شهرستان را هنوز حل نشده باید محسوب نمود و فقط با حدس قوی **ماف** و با حدس ضعیف **ماف** را باید به شهرستانهای تیسفون نسبت داد .

۴- همانطور که اشاره شد خسود دلیل ضرب سکههای خسرو آنهاست در ضرایخانه ایران نشان میگدد که این ضرایخانه مهم است و بعقیده سخنران این ضرایخانه از آن دربار و بنام ایران زمین ضرب میزده است . سکههای طلای اواخر ساسانی نیز ضرب این ضرایخانه اند . مثال آنرا بعدها در زمان عیاضان بصورت قصر السلام و در زمانهای بعد به صورت ضرب ایران داریم . در ضمن همانطور که مانند و مطالعات فلسفه اسلامی و مطالعات فلسفه اسلامی اشاره شد ضرب اغلب سکههای کواد دوم و اردشیر سوم و هرمزد ششم را از این ضرایخانه میتوان نام برد . این ضرایخانه در مدت سلطنت های کوتاه تقریباً همیشه موجود است مثلاً سکههای بهرام ششم ، خسرو سوم و خسرو چهارم ضرب این ضرایخانه هستند . پس این ضرایخانه را هم میتوان با در تیسفون جای داد یا در یکی از شهرستانهای مهم دیگر که بنوان پایتخت دوم انتخاب شده باشد در نتیجه **سکم** - ضرایخانه دربار .

اکنون مبحث دیگری که از نظر تاریخی جالب است برای حضار نمایش داده میشود : -

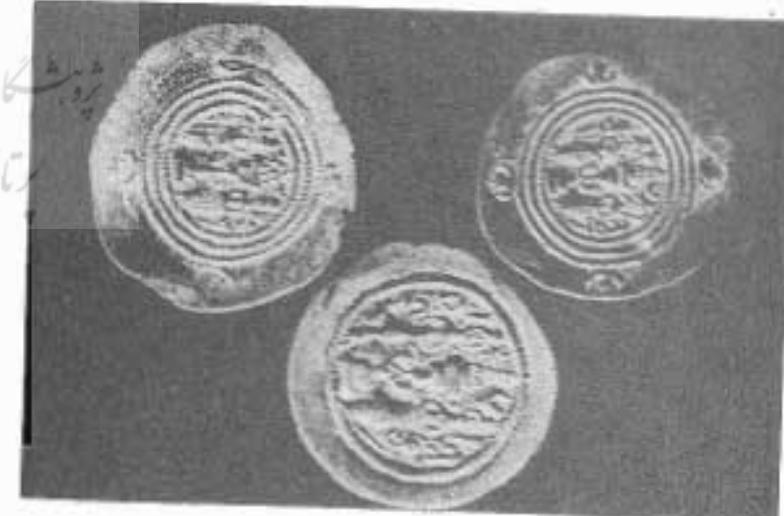
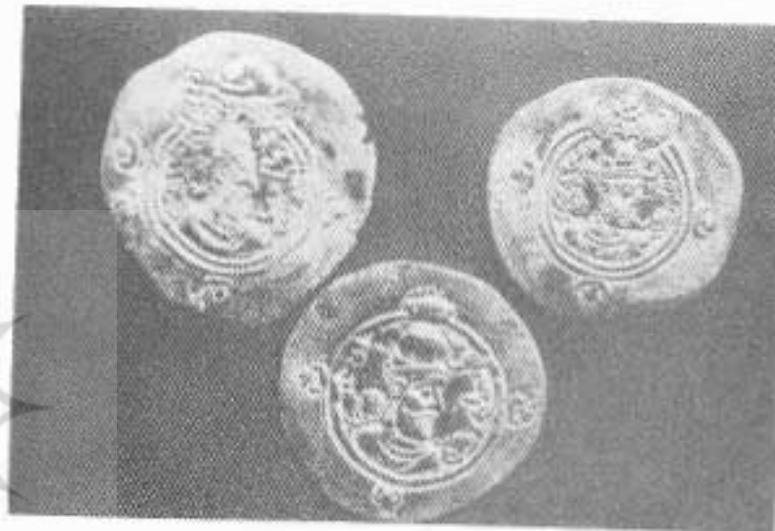
در خراسان هیج شهري (البته منظور از خراسان خراسان بزرگ است که تا پاچ و سعث دارد) بهتر از سمرقند باين علامت جواب نمیدارد. هنگامیکه در سال ۱۳۵۱ از اين کشف خود را، کوریل موزه دار موزه سکه های پاریس صحبت کردم او متکر آن شد که اين علامت مربوط به سمرقند باشد و میگفت پس از اینکه سمرقند در زمان هفتالها از ایران جدا شد دیگر در زمان ساسانیان بددست ایرانیان نیفتاد. با وجود اين اعتراض در سپتامبر ۱۹۷۲ در ضمن سخرااني خود در اکسفورد باز هم اين ضرابخانه را به عنوان سمرقند معرفی نمودم. کشفیات بعدی من ثابت نموده که من حق داشتم. در مجموعه گویستان اسکالاک در توکزامبورگ تعدادی سکه هر مزد چهارم یافت میشود که داراي ضرابخانه های عجیب و ناشناسی هستند. من در بازگشت از اکسفورد سری به لسوکزامبورگ زدم و از این سکه های ضرب شده در اين ضرابخانه های عجیب عکس گرفتم.

در عيد سوروز امسال هنگام خواندن تاریخ سستان متوجه شدم که این ضرابخانه ها معرف شهرستانهای خراسان است (البته منظور خراسان قدیم یعنی ناحیه چین فعلی است). دو عدد از سکه ها با حروف خ ل م ضرب خلم و یکی دیگر

پژوهشکاو علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مرکز جامع علوم انسانی

یک حکم دارند. البته این کشف جالب بود ولی فقط یک ضرابخانه جدید الورود را معرفی میشود. پس از این کشف این سکه دیگر را یافتم که یکی از آنها به سال دوم هرمzed چهارم و دیگران به سالهای چهارم و نهم خسرو دوم مربوط هستند. در ضمن سال نهم علامت اختصاری ضرابخانه خسرو دوم بطوبی مشخص نیست تا پس سکه های خسرو دوم از آن خراسان است. علامت اختصاری ضرابخانه از سه حرف س م ر تشکیل شده اند.

ضرب ج ۱ ج یا چاج میباشد. سکه‌های خلم سالهای ۸ و ۱۰ سلطنت و سکه چاج

سال ششم سلطنت هرمزد چهارم میباشد. با کشف این ضرایخانه‌ها و بخصوص ضرایخانه شهر چاج متوجه شدم که سرفندی که پافته بودم مربوط بهمین دوره^۴ وجود ضرایخانه‌های فوق در روی سکه‌های هرمزد چهارم معروف فتوحات بهرام چوبین در آسیای مرکزی است. در تاریخ نوشته شده است که بهرام ششم و جهه ملی خود را از غله بسر ترکان در سرحد شرقی ایران بدست آورده ولی تاکنون دامنه فتوحات او ناشناخته مانده است خوشبختانه این کشفیات سخدران اجازه میدهد نقشه جدیدی جهت کشور ساسانیان در زمان هرمزد چهارم رسم شود. غیر از ضرایخانه‌هایی که نام برده شده تعداد دیگری ضرایخانه موجودند که مربوط بهمین دوران است و خواندن آنان تاحدی با مشکلات روبرو شد. یکی از آنها ضرایخانه مروزود یا مروز است که در خواندن آن مشکلی نیست چون بطور کامل در پشت سکه منقوش است ولی چون فتوحات بهرام چوبین از نظر اقتداء بوده است این با اشکال میشه این سکه‌ها را به مرورود نسبت داد.

دیگر سکه‌ها دارای علامت لرگ یا بخ ل هستند که همان بخل یا بلخ است. بس از اینکه بلخ در زمان پزدگرد اول یکپار با اینصورت در پشت سکه‌ها نمایان شد

باينصورت ناشناخته مانده بود و از کنفیات سخراش است. چند ضرایخانه دیگر از آسیای مرکزی وجود دارند که هنوز ناشناخته مانده‌اند. با کمال تعجب حدود فتوحات بهرام ششم و بخصوص اهمیت پاکتن ضرایخانه ایرشهر یا نیشابور در زمان هرمزد چهارم همان حدودی را معین می‌کند که خطه فرمانروائی سامانیان در قرون سوم و چهارم هجری است و اینان خود را از اعقاب بهرام چوین می‌گفتند.

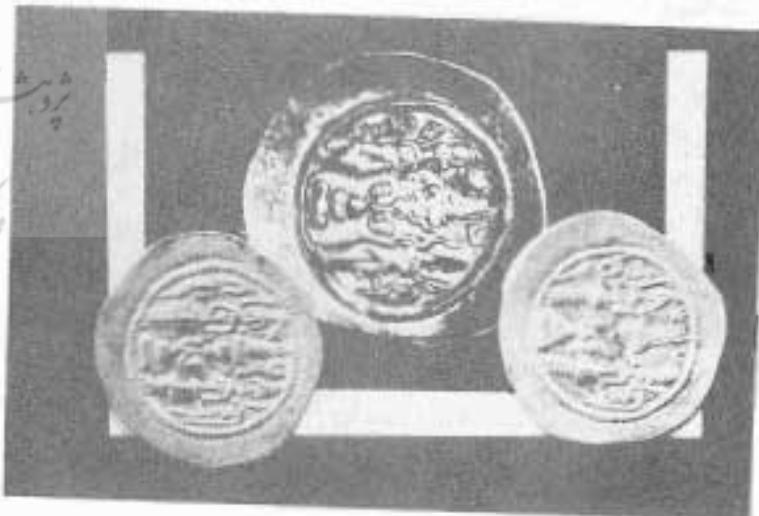
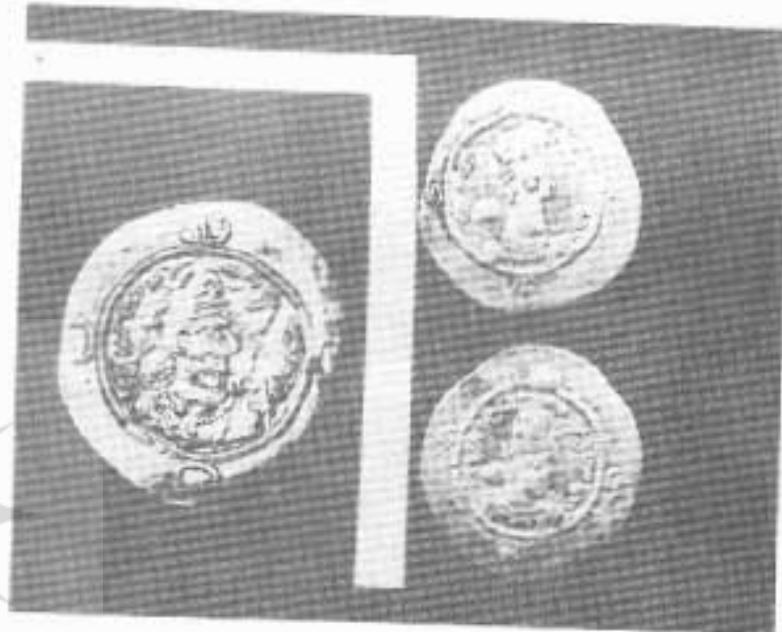

ضرایخانهای فتوحات بهرام چوین کم ویش در پشت سکه‌های خود او بنام بهرام ششم و در پشت سکه‌های خسرو دوم در سالهای اول سلطنت او یافته می‌شوند ولی کتابهای علم انسانی و مطالعه‌های او باشهم را بجز ایرشهر هیچ ضرایخانه دیگری تاکنون معرفی نکرده است.

پادداشت ۱:

هنگامیکه در خانمه سخراشی بلک ضرایخانه ناشناس زمان هرمزد چهارم را معرفی می‌گردم و پیشنهاد مؤلفین پیشین را بخوانند آن بشکل زو زوآ و یا چیز شبه آن مطرح می‌نمودم. باقیزاده یا کمال منطق آنرا زوزن خسواند. اینکه این ضرایخانه پس از مدتها دو مرتبه تروع بضرب سکه تموده است کاملاً "با قرائت و فهم" دارد. چون ضرایخانه ایرشهر که حتی در زمان خسرو اول اهمیت ندارد در زمان

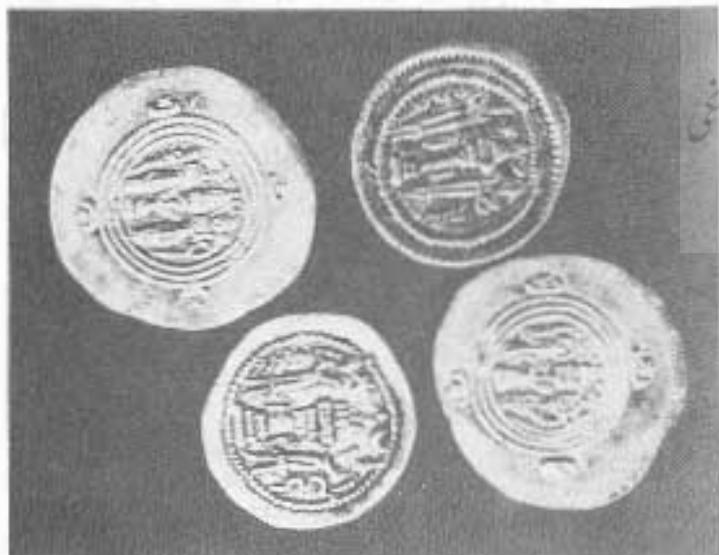
دیگر ما آنرا باينصورت نمی‌بینیم بلکه بشکل تقاضی BBA که در کتابها نوشته‌اند و در حقیقت BLH است نمایان می‌شود و در زمان پیروز اول هم وجود دارد و توسط هنرمندان ایران شاهنشاه از ایران جدا می‌شود. در زمان هرمزد چهارم دو مرتبه بتصورت اولیه در پشت سکه‌های فتوحات ظاهر می‌شود. این ضرایخانه نیز

یادداشت ۲:

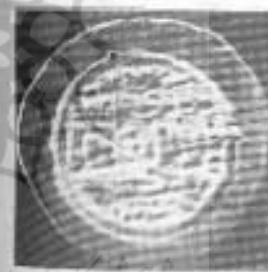
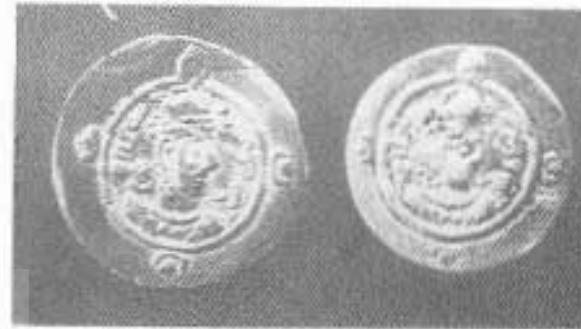
ایست ضرایخانه هایی که توسط اینجانب یافته شده است بقرار زیر است:

- ۱- دمگه بزد، سابقاً اشتباه توسط Walker زرنگ خوانده شده بود.
- ۲- سه وار دشیر دجله، سابقاً نهادن خوانده شده بود.

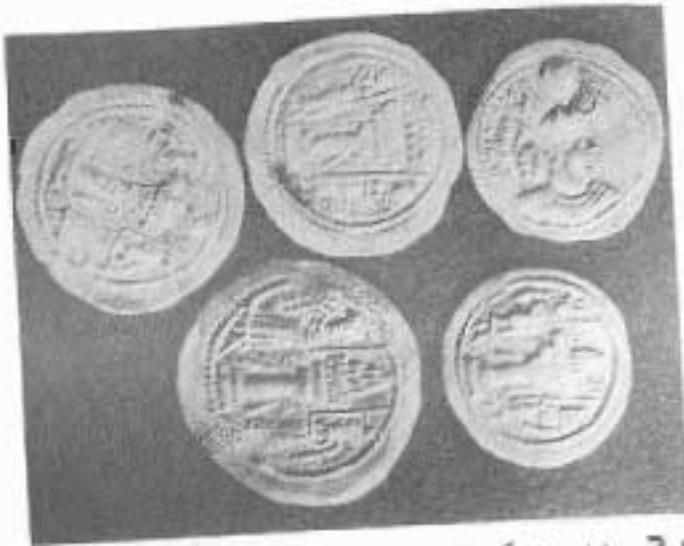
پژوهشکاوی و مطالعات فرنگی

هر مزد چهارم بسیار سگه به انواع مختلف ضرب میزند و این ناحیه است که لشکر پهرا میزین بسوی چاچ به حرکت درمی آید سپس غنائم جنگ بهمین نفعاً میزند و رونق بازار ابر شهر مستلزم ضرب سکه های زیاد است، زوزن که در نزدیک همین ضرایخانه است بکمل آن می شتابد و نسبتاً سکه های فراوانی ضرب میزند و وجود

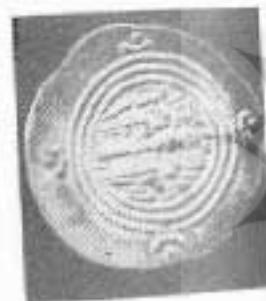

این شهر قدیمی که بخصوص محل دادوستد و یکی از ضرایخانه های او لبه اشکانیان معنوم انسانی بوده است توسط امان الله قریشی باینجانب شناسانده شد. از همه بزرگوار آنی که با گذاشتن سکه هایشان در اختیارم به تهیه سخنر ای کمل نموده یا در کشف ضرایخانه ها کمل نموده اند سپاسگزارم.

۳- گنج، ۳۰۰، ۳۰۰ سعده دینهور، سابقاً ری خوانده شده بود.
۴- لای گندی شاپور، خوانده نشده بود.
۵- گنج، ۲۰۰، ۲۰۰ گل سعده گران، خوانده نشده بود.

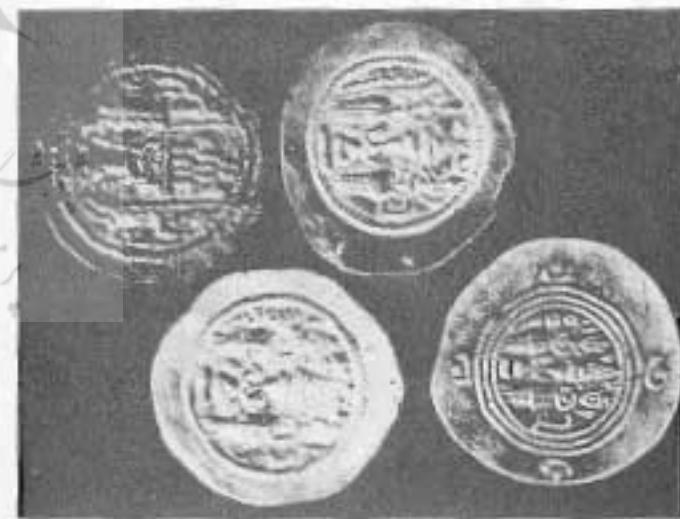

۶- لای (باخ) بکی از دو شهر دشت اصفهان سابقاً با ری اشتباه شده بود.

۷- لای، نده مس، نده مرس سپاهان (شهر دیگر اصفهان) سابقاً توسط

آبروان؟ خوانده شده بود.

۱۰-**گ** کرمان، اولی کاف است که دمش را نمیتویست، سابقاً با دارای گرد

اشتباه کرده بودند.

۱۱-**اند** ویسب شاد خسرو، یکی از شهرهای نیسفون، خوانده نشده بود.

۱۲-**ملل** اسپانبر، یکی از شهرهای نیسفون، سابقاً اسپاهان خوانده نشده بود.

۱۳- پیغم ۲۴، **لله هر مزد از دشیران**، سابقاً خوانده نشده بود.

۸- **نم** اتوبادگان با اردبیل، سابقاً با استخر اشتباه شده بود.

۹- **مک** بیروز گرد با بروگرد یا بروجرد، سابقاً فرات میثان؟ خوانده شده

بود.

پرتاب جامع علوم انسانی

کارکاده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی - **لیک** - پلخ، سابقاً خوانده نشده بود.

۱۵- ۱۳۳ زوزن، سابقاً خوانده نشده بود.

۱۶- **مک** ۱۱ هزار و ۱۰ مرورد یا مرود، با شلت این ضرابخانه خوانده شده بود.

۱۷- **مک** مای یا ماهی، کرمانشاهان، سابقاً خوانده نشده بود.

۱۸- **مک** شوش، این شهر را همانطور که شرح دادم بهجای ای (ایرانشهر شاپور) آب خوانده و یا نیشاپور را اشتباه میکردند.

۱۹- **مک** ضرابخانه دریار، (ضرب ایران)، سابقاً با شوش اشتباه شده است.

۲۰- سک حداً ایران آسان کرد کواز.

ضرابخانه‌های جدید که تاکنون در هیچ جا نیامده‌اند و فقط در کتابهای سخنران

معرفی شده‌اند عبارتند از: -

۱- لـ^{۱۵} بست

۲- دـ^{۲۵} طوس

۳- کـ^{۳۰} رخوت

۴- سـ^{۳۵} خلم

۵- دـ^{۴۰} سرفند

۶- سـ^{۴۵} چاج

۷- دـ^{۵۰} و بـ^{۵۵} شاد خسرو، فقط در سال ۲۲ سلطنت این شاهنشاه.

۸- سـ^{۵۵} حداً طبرستان، یک سک سال نهم خسرو اول.

۹- (سـ^{۶۰} کش)، در روی سکه‌های عرب ساسانی.

در ضمن ضرابخانه هـ^{۶۰} تصحیح شده و می خوانده می‌شود و با مرد هیج
نسبتی ندارد، (این ضرابخانه نیز بطن قوی مربوط به تیسفون است ولی هنوز آنرا
نیافتاد)

ضرابخانه هـ^{۶۰} نی خوانده می‌شود و نب نیست.

ضرابخانه‌های مربوط به تیسفون را در ادوار مختلف بعضی را تحقیقاً و برخی
را حداً باینگرنه می‌بینیم: -

سعد هـ^{۶۰} نـ^{۶۰} لـ^{۶۰} لـ^{۶۰}، حـ^{۶۰} سـ^{۶۰} و شـ^{۶۰} هـ^{۶۰}.

پرتال جامع علوم انسانی